

Tersane-i Âmire’de Çalışan Zanaatkârlar

Mustafa Gürbüz Beydiz¹

Öz

Osmanlı Devleti Tersane-i Âmire’de kadirga inşasından kalyona ve hatta saltanat kayıklarının yapımında birçok zanaatkârı çalıştırmıştır. Farklı meslek gruplarından olan zanaatkârlar iş kollarına göre farklı ücretlendirilmiştir. Müslüman veya gayrimüslim kişilerin aylık ücretli görev alabildiği gibi işin durumuna göre dışardan gündelik usulü ameale temin de edilmiştir. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar bir süre düşünüldüğünde çalışanların dini profillerinde değişiklikler olmuştur. Özellikle Batılılaşma dönemiyle birlikte Tersane-i Âmire’de gayrimüslim ustaların yoğunluğunun arttığı söylenebilir. Aynı zamanda Anadolu’da bulunan diğer tersanelerde çalışan bazı ustalar da zaman zaman İstanbul’a görevlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tersane-i Âmire, Gemi Yapımı, Zanaatkâr

Craftsmen Employed In Golden Horn Shipyard

Abstract

Ottoman Empire employed many craftsman in Golden Horn Shipyard for the building of galleys and galleons and even imperial caiques. Craftsmen from different occupational groups have been paid differently according to their line of work. As well as Muslims and non-Muslims employed with monthly salaries, unskilled workers with daily salaries employed also depending on the state of the operation. Considering the period between XVI. century and XIX. century, the religious profiles of the employees have been changed. It can be said that number of non-Muslim craftsmen work in Golden Horn Shipyard has been increased especially with the Westernization period. Concurrently some craftsmen work in shipyards in Anatolia, employed in Istanbul from time to time.

Keywords: Ottoman Empire, Golden Horn Shipyard, Ship Building, Craftsman

¹ Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Temel Sanat Bilimleri Bölümü, beydiz@gmail.com

Tersane-i Âmire'de kimi savaş esirleri tersane alanı içinde yaşamış ve bu kişiler zaman zaman gemi yapımında çalıştırılmışlardır. Çok sayıda uzmanlaşmış zanaatkâr ile usta tersanede görev almış ve bunlar özgür kişilerden oluşmuştur. Tersane işçileri Osmanlı'nın Habsburglar ile savaş yaptığı sırada ve hatta dini bayramlarda dahi ara vermeden çalıştıkları belirtilmiştir. (Faroqhi, 2011:98)

Tersane-i Âmire'de zanaatkâr grubu kalafatçılar, marangozlar, direk ustaları (barudreşan) ve delgicilerden oluşmuştur. Kalafatçılar işçilerin aristokratı olarak görülmüştür. Kalafatçılara marangozlar ile direk ustalarına göre daha fazla maaş ödenmiştir. (Faroqhi, 2011:98). Tersane ustaları subaylar tarafından komuta edilmekle birlikte onlar gibi asker maaşı (mevacip) almışlardır. (Faroqhi, 2011:100).

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Yavuz Sultan Selim'in Suriye ve Mısır seferinden sonra Osmanlı donanmasının çok iyi kuvvetlendiği ve tersanede çalışan halatçı, urgancı, marangoz ve demirci gibi çalışanların sayısının üç binden fazla olduğunu belirtmiştir. (Uzunçarşılı, 1988:398). Zanaatkârlar sınıfını ise, nakkaşlar, marangozlar, demirciler, kalafatçılar ve halatçılar olarak sıralamıştır. Marangozlar, gemiye gülle gelmesi veya başka suretle gemide rahne (yark, gedik) açıldığı zaman tamir ederler; demirciler, gemide demire ilişkin bozuklukları tamir ederler; kalafatçılar, gemi su yaptığı zaman kalafat yaparlar; halatçılar, gemi halatlarını tamir ederler; nakkaşlar da kalyonlara nakış yaparlar, demiştir. (Uzunçarşılı, 1988:488).

İdris Bostan ise, XVI. yüzyılda Tersane-i Âmire'de çalışan zanaatkârlar içinde neccâr¹, kalafatçı², pâru-tıraş³, haddad⁴, meremmet-

çi⁵, tûc-ger⁶, makaracı⁷, üstüpücü⁸ ve kumbaracıları⁹ saymıştır. (Bostan, 2003:5) Bu zanaatkârların sayılarıyla ilgili olarak aşağıdaki bilgileri vermiştir. (Bostan, 2003:165)

1500'lü yılların başında tersanede çalışan işçilerin çoğu Müslüman olduğu bilinmekle birlikte Girit Savaşı'nın yeni başladığı 1645'li yıllarda zanaatkârların çoğu Rumlardan oluşmuştur. Bunların bir kısmı başkentli, bir kısmı ise muhtemelen Venedik'e ait olanlarında bulunduğu adalardan göç etmiştir. Bunun nedenleri arasında, Venediklilerin Kandiye'de gemi inşasını kısıtlaması sebebiyle iş bulamayan Giritli işçilerin yerel işçilere göre daha ucuza çalışarak onların yerini aldıkları söylenmiştir. (Faroqhi, 2011:98). Aynı zamanda kadırgalar kışlamak üzere karaya çekildiğinde zanaatkâr olan esirler donanma tersanesinde çalıştırılmıştır. (Faroqhi, 2010b:187).

İdris Bostan, 1527-1528 yılına ait Galata Tersanesi muhasebe defterine göre, kalafatçı, neccâr, pâru-tıraş, makaracı, kumbaracı, haddâd, üstüpücü, meremmetçi ve erre-keş'ten oluşan sanat gruplarındaki tüm zanaatkârların müslümanlardan oluştuğunu, büyük çoğunluğunun Rumeli'den geldiğini belirtmiştir. Örneğin, kalafatçı zümresine ait mevcut toplam 39 kişinin çalıştığından, bunlardan 31'inin Rumeli, 5 kişinin

³ Tersane-i Âmire'ye bağlı gemilere kürek yapan ustalardır. (Bkz. Bostan, 2003:68)

⁴ Demirden imal edilen malzemelerin hazırlanmasında görev alırlar. (Bkz. Bostan, 2003:68)

⁵ Tersane-i Âmire'de gemilerin, mahzenlerin ve diğer ek yapıların tamirinde çalışırlar. (Bkz. Bostan, 2003:68)

⁶ Makara tûcu dökmek ve tûcdan makara dili yapmak üzere Tersane-i Âmire'de çalışan ustalardır. (Bkz. Bostan, 2003:69)

⁷ Makara yapmakla iştigal olan kimselerdir. (Bkz. Bostan, 2003:69)

⁸ Ziftlenecek veya boyanacak tahtaların, kayık, gemi ve teknelerin aralıklarını su geçirmemeleri için üstüpü ile dolduran kişilerdir. (Bkz. Bostan, 2003:69)

⁹ Demirden üretilmiş olup içi patlayıcı maddelerle doldurulan bir mermi çeşidi olan kumbarayı, havan topu veya elle atan kişilerdir. (Bkz. Bostan, 2003:70)

¹ Tersane-i Âmire'de gemi inşa ve tamirinde ve diğer inşaatlarda çalışan, acemi oğlanlar arasından seçilerek ulufeli olarak hizmet veren marangozlardır. (Bkz. Bostan, 2003:66)

² Tersane-i Âmire'de gemilerin kalafat işlerine bakan, ziftlenmesiyle görevli olan ve yine acemi oğlanlar arasından alınan kişilerdir. (Bkz. Bostan, 2003:67)

Anadolu tarafından olduğundan, diğer 3 kişinin memleketinin bilinmediğinden söz etmiştir.(Bostan, 2006:159)

1529 ve 1530 yıllarında Tersane-i Âmire'de çalışan kişilerin isimleri, memleketleri ve gündelikleriyle ilgili Salih Özbaran tarafından şu bilgiler verilmiştir.(Özbaran, 1979:99-101)

Tablo 1: XVI. Yüzyılın Başlarında Galata Tersanesinde Görevli Zanaatkâr Sayıları

Zanaatkâr	1527	1528	1529	1530	(İlave)	1531	(İlave)	TOPLAM
Kalafatçı	39	36	38	40	13	38	13	217
Neccâr	11	11	11	11	11	11	11	77
Pârû-tıraş	13	15	14	14	5	14	5	80
Makaracı	7	6	6	6	-	6	-	31
Kumbaracı	4	4	4	4	2	4	2	24
Haddad	7	6	7	6	9	6	9	50
Üstüpücü	3	3	3	3	6	3	6	27
Meremmetçi	3	3	3	5	-	5	-	19
Erre-keş ¹⁰	25	-	-	-	-	-	-	25
GENEL TOPLAM	112	84	86	89	46	87	46	550

Tablo 2: 1529 ve 1530 yıllarında Tersane-i Âmire'de çalışan kişilerin isimleri, memleketleri ve gündelikleri

Kalafatçı					
1529			1530		
Adı	Memleket	Akça	Adı	Memleket	Akça
Yusuf	Üsküp	6	Yusuf	Üsküp	6
Hasan	Karaverya	5,5	Hasan	Karaverya	5,5
Ali b. Yonus		2,5	Ali b. Yonus		2,5
Hüseyin	Ilıca	2,5	Hüseyin	Ilıca	3
Kasım	Ustrumca	2,5	Kasım	Ustrumca	3
İshak	Ustrumca	2,5	İshak	Ustrumca	2,5
Ali	Ohri	2,5	Ali	Ohri	2,5
Veli	Piriştine	2,5	Veli	Piriştine	2,5

¹⁰ Tersane-i Âmire'de kerestelerin ölçülü kesilmeleri üzerine görevli olan ve acemi oğlanlar arasından alınan kişilerdir. (Bıçkıcı). (Bkz. Bostan, 2003:75)

Piri	Narda	2,5			
İlyas	İskenderiye	3	İlyas	İskenderiye	3
Rüstem	İskenderiye	2,5	Rüstem	İskenderiye	2,5
Hasan	İskenderiye	2,5	Hasan	İskenderiye	2,5
İlyas	Debri	2,5	İlyas	Debri	2,5
Rüstem	Yanya	2,5	Rüstem	Yanya	2,5
Karagöz	Debri	2,5	Karagöz	Debri	2,5
Mustafa	Simav	2,5	Mustafa	Simav	2,5
Ali	Kaysariye	2,5	Ali	Kaysariya	2,5
Karagöz		2,5	Karagöz		2,5
Yusuf	Ohri	2,5	Yusuf	Ohri	2,5
Ali	Ohri	2,5	Ali	Ohri	2,5
Süleyman	Yanya	2,5	Süleyman	Yanya	2,5
Mahmud	Ohri	2,5	Mahmud	Ohri	2,5
Hasan	İskenderiye	2,5	Hasan	İskenderiye	3
Hamza	Yanya	2	Hamza	Yanya	2,5
Hasan	Şâkird	2	Hasan	Şâkird	2,5
İshak	Ohri	2,5	İshak	Ohri	3
Yusuf	İskenderiye	2,5	Yusuf	İskenderiye	2,5
Hızır	Kangırı	2,5	Hızır	Kangırı	2,5
Ahmed	Kaysariye	2,5			
Ali	Bosna	2	Ali	Bosna	2
Mustafa	Serbölük	2,5	Mustafa	Serbölük	2,5
Hüseyin	Alacahisar	2,5	Hüseyin	Alacahisar	2,5
Hasan	Bosna	2	Hasan	Bosna	2
Ömer b. Hızır		1	Ömer b. Hızır		1
Osman b. Hızır		1	Osman b. Hızır		1
Hasan b. Yusuf		2	Hasan b. Yusuf		2
Hızır b. İskender		2,5	Hızır b. İskender		2,5
			Hüseyin	İskenderiye	2,5

			Mehemmed b. Bali		3
			Derviş b. Hamza		1
			Hasan b. Hamza		1

Neccar (Dülger)¹¹					
1529			1530		
Adı	Memleket	Akça	Adı	Memleket	Akça
Recep (Mimar)		23	Recep (Mimar)		23
Hamza b. Abdullah (Kethüda)		13			
Yusuf	Sözebolu	6			
Cavid	İlbasan	6			
Hamza	Manastr	4,5			
Hamza	Sinop	2,5	Hamza	Sinop	3
Hasan	İlbasan	3			
Şirmerd	Belgrad	2,5	Şirmerd	Belgrad	3
Alagöz	Yenipazar(?)	2,5			
Hurrem (b.Abdullah)		5	Hurrem (b.Abdullah)		5,5
Hamza	Ohri	2,5			

Barû Tırâşân¹²					
1529			1530		
Adı	Memleket	Akça	Adı	Memleket	Akça
Hasan	Ohri	6	Hasan	Ohri	6
Mehemmed b. Mustafa		5,5			
Ali b. Hasan		4			
Kemal b. Şahin		3			
Mustafa b. Yakub		2,5			
Ali b. Yusuf		2			

¹¹ Doğramacı (Bkz. Özbaran, 1979:102)

¹² Kürek yapanlar (Bkz. Özbaran, 1979:102)

Kasım b. Yusuf		2,5			
Hasan b. Yusuf		1,5			
Nasuh	Kaysariye	2,5			
Ferhad	Tırhala	2,5			
Cafer	Narda	2			
Mustafa b. Ahmed		4			
Ahmed b. Abdullah		2			
Mehemmed b. Yusuf		3			

Kumbaracı					
1529			1530		
Adı	Memleket	Akça	Adı	Memleket	Akça
Mehemmed	İskenderiye	2,5	Mehemmed	İskenderiye	2,5
Hamza	Argiru Kasrı	2			
Hamza	İskenderiye	2			
Fuad b. Abdullah		1,5			

Haddad¹³					
1529			1530		
Adı	Memleket	Akça	Adı	Memleket	Akça
Ali	İlbasan	5			
Hamza	Filibe	5			
Ali	Bosna	2	Ali	Bosna	2,5
Ferhad	İskenderiye	2,5	Ferhad	İskenderiye	Yok
Behram	Yanya	2,5			
Ahmed	Bosna	1,5	Ahmed	Bosna	2
Sefer b. Ahmed		3	Sefer b. Ahmed		Yok

¹³ Demir işleriyle uğraşanlar (Bkz. Özbaran, 1979:102)

Üstübücü ¹⁴					
1529			1530		
Adı	Memleket	Akça	Adı	Memleket	Akça
Ali	Üsküp	5,5	Ali	Üsküp	5
İskender	Yanya	2	İskender	Yanya	2,5
Mehemmed b. Turan		1,5			

Meremmetçi ¹⁵					
1529			1530		
Adı	Memleket	Akça	Adı	Memleket	Akça
Mustafa	Sinop	9,5	Mustafa	Sinop	10,5
Hızır b. Abdullah		11	Hızır b. Abdullah		Yok
Hüseyin	Trabzon	8,5	Hüseyin	Trabzon	Yok
			Hacı Ferhad		5
			Hüseyin b. Abdullah		2
			Ahmed b. Abdullah		6

Makaracı					
1529			1530		
Adı	Memleket	Akça	Adı	Memleket	Akça
Şaban b. Abdullah	Sinop	4,5			
Hasan	Sarugöl	5,5	Hasan	Sarugöl	5,5
Ali b. Hamza		2			
Musa b. Hamza		1,5			
Hızır	Vulçitrin	3			
Ferhad	Debri	2,5	Ferhad	Debri	3

¹⁴ Su geçirmemesi için tekne aralıklarını dolduranlar (Bkz. Özbaran, 1979:102)

¹⁵ Onarım işlerini görenler (Bkz. Özbaran, 1979:102)

966 (M. 1558) yılına ait 3 Numaralı Mühimme defterinde, Tersane-i Âmire'de müstahdem iken kaybolan bazı marangozların buldurulup gönderilmesiyle ilgili Silivri Kadısına yazılan bir yazıda, Silivri'de Metropolit Mahallesi'nden Manol veled-i Konyad ve Dimitri Manokonlu ile Manol veled-i Maryol isimli neccarlar; Papa Astasya Mahallesi'nden Susanus Mavramaç (?), Sanop Avala isimli neccarlar; Papayani Mahallesi'nden Andriniko Hanikos (?) ve Papa Dimitri Mahallesi'nden Kosta İstanbulî isimli neccarların Tersane-i Âmire'den firar ettikleri belirtilmiştir. (BOA, 1993:131)

1571-1572 yıllarını kapsayan II. Selim dönemine ait 10 numaralı Muhimme Defteri'nde ise, mirî esirlerden dülger, kalafatçı, urgan, bükücü meslekleriyle ilgili gemilere meraklı kişilerden Tersane-i Âmire'de çalışan sanat bilen ustaların yanına çırak olarak verilmesi ve yetiştirilmesi istenmektedir. (Çakır, 2006:209). 1570-1572 yıllarını kapsayan 12 numaralı Mühimme Defterinde ise; Cezâyir-i Garb vilâyetinde yaşayan demirci Mastor Voliro adlı ustanın Tersane-i Âmire'de istihdam olunmak üzere gönderilmesi istenmiştir. (BOA, 1996:186)

XVI. yüzyılda İstanbul tersanesinde çalışanların çoğunun Müslüman olmasına rağmen XVII. yüzyılda İstanbul tersanesinde çalışanların çoğunun gayrimüslim olduğu, bunların da Venedik'in Girit tebaasının Osmanlı'ya iş bulmak amacıyla gelenlerden

oluşturduğu anlatılmıştır. Ayrıca Venedik'in özellikle Hanya'da bulunan tersaneyi kapatmasından sonra burada çalışanların İstanbul tersanesinin muazzam büyüklükte olmasından dolayı akın akın İstanbul'a göç ettiği belirtilmiştir. (Faroqhi, 2010a:40).

Bostan'a göre; 1642 yılında Tersane-i Âmire halkı haricinde çalıştırılan zanaatkârların büyük bir kısmını gayrimüslimler oluşturmuştur. Bu yıl içinde dört kadirganın inşasında çalışan 53 marangozun tamamı, 24 kalafatçıdan 23'ü, 13 burgucu ve 2 makaracının gayrimüslim olduğu, 1645 yılında inşa olunan bir başka kadirganın inşasında çalışan marangoz, burgucu ve bennâların tamamına yakınının yine gayrimüslim olduğu kaynaklarda geçmiştir. (Bostan, 2003:72-73)

XVIII. yüzyılda gemi ustalarının %95'i, aylıkçı marincilerin %75'i, topçu ve gemici erlerinin de yarısı gayrimüslimlerden oluşmuştur. (Gencer, 2001:28). Öyle ki, bu durum 1885 yılındaki İstanbul'da yapılan sayım neticesinde devam ettiği görülmüş, nüfusun meslek gruplarına göre etnik/dinsel köken açısından oranlarında esnaf, zanaat ve ticaret meslekleriyle uğraşan müslümanların gayrimüslimlere göre daha az olduğu tespit edilmiştir. Gayrimüslimler toplam olarak %61,7 gibi bir oranla bu meslek gruplarında çalışırken müslümanlar ancak %38,3 oranında bu meslek gruplarında çalışmışlardır. Aşağıdaki tabloda özetlenmiştir. (Behar, 1996:77).

Tablo 3- Meslek Gruplarına Göre Dinsel/Etnik Cemaatlerin İstanbul Nüfusundaki Oranı % (1885 Sayılı)

Meslekler	Cemaatler					
	Müslüman	Rum	Ermeni	Yahudi	Diğer	Toplam
Esnaf, Zanaat, Ticaret	38,3	25,4	27,0	5,3	4,0	100

1782 yılında Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın sadarete gelmesiyle devlette yeni reform hareketlerine başlanmıştır. Bu çerçevede ordunun ihtiyaç duyduğu uzmanlar Fransızlar tarafından karşılanmıştır. (Kaçar, 2007-2008:55). Bu amaçla Fransızlardan gemi inşası konusunda uzman mühendis ve yardımcılar istenilmiştir. 23 Mayıs 1784 yılında Fransa, Halil Hamid Paşa'nın bu talebini kabul ederek, gemi inşa mühendisi Sébastian Le Roy, yardımcısı Sr. Durest ve iki ustabaşı seçilmiş ve İstanbul'a gönderilmiştir. Le Roy ve yardımcılar İstanbul'a geldiklerinde elçi

Saint-Priest'in evinde kalmışlardır. Elçi, Osmanlı hizmetinde çalışacak olan bu ekip için Bâb-ı Alî'den maaş bağlanmasını, barınma ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasını bu amaçla Le Roy için aylık 150 kuruş, Sr. Durest için 100 kuruş, iki ustabaşı içinse ellişer kuruş maaş talep etmiştir. St. Priest'in Tersane-i Âmire'deki görevleri için Le Roy ve ekibine ödenmesini teklif ettiği maaşlar (kuruş) Osmanlı tarafından Eylül 1784 yılında aşağıdaki tablodaki rakamlar doğrultusunda tahsis edilmiştir. (Kaçar, 2007-2008:56-57-58).

Tablo 3: Tersane-i Âmire'deki görevleri için Le Roy ve ekibine ödenmesini teklif ettiği maaşlar (kuruş)

Adı	Görevi	Maaşı
Sébastien Le Roy	Ser-kalfa-yı kalyon	125
Sr. Durest	Kalfa-yı sani-i kalyon	100
Guillaume l'Abbé	Marangoz ustası	70
Michel Henri	Kalfa(burgucu, marangoz)	60
René Peton	Kalfa	60
Joseph-Marie Gassin	Kalafat Ustası	50
Antonie Ollivier	Marangoz	50
Hyacinthe Gasquet	Marangoz kalfası	50
Antonie Bonveau	Kalafatçı Ustası	50

1789 meydana çıkan Fransız İhtilali'nin ardından Convention Hükümeti tarafından 1792'de incelemelerde bulunması için Türkiye'ye gönderilen Olivier, tuttuğu notlarda, devlet ve hükümet hizmetlerine, Türk olsun, Arap olsun yalnız Müslüman olanların alındığını, bu durumun yeniçeri ocağı için de geçerli olduğunu, sadece gemicilik ve donanmada bu kurula uyulmadığını, denizcilik alanında çalışan tayfa ve diğer hizmet erbabının çoğunun Rumlardan oluştuğundan bahsetmiştir. (Işık, 1995:45-46)

Tersane-i Âmire'de maaşlı personel yanında ücretli olan amele sınıfı da çalışmıştır. Bu

amele kısmı da ikiye ayrılmıştır. Bunlardan ilki başıbozuk ameleler, diğer ise muvazzaf amelelerdir. Fakat başıbozuk amele sınıfı 1850 yılında kaldırılmıştır. Muvazzaf ameleler ise bahriye sınıfından sayılmış, bu görevde çalışan gayr-i müslimler cizyeden muaf tutulmuşlardır.

Tersane'de XIX. yüzyılda gündelik usulü çalışan muvazzaf ameleler; marangozân (kalfa, baş-nefer, marangoz ve çırak olmak üzere dörde ayrılmıştır.), burguciyân (bu ameleler kalfa, baş-nefer ve burgucu olmak üzere üçe ayrılmıştır), kalafatçıyân (kalfa, baş-nefer, kalafatçı ve çırak olmak üzere dörde ayrılmıştır.), zilciyân, süriciyân-ı

manda, duvarcıyân, errekeşân-ı etrâk (Türk bıçkıcılar), varilciyân, camcı, yıldızcıyân, errekeşân-ı efrenç (yabancı bıçkıcılar), nakkâşân, sıvacıyân, körükciyân, oymacıyân-ı efrenç, neccârân kalfa (dülgerci kalfası), tenekeci-yi yahud (Yahudi tenekeci), taşcıyân, su yolcuıyân, kutucuyân, tavşan (ince iş yapan marangoz), mismârciyân (çivi, mih yapan), mismârân-ı kıbtî, âhengirân (demirci demek olup, bunlar demirhâne ve dökümhânedede çalışmışlardır.), tamirât ocağında çalışan amaleler (kalfa, ocakçı, kürekçi diye üç kısma ayrılmıştır.), karakazancıyân, çilingir, kalaycıyân, kantarcıyân, keserciyân, yelken dikicileri, kalıpcıyân, sandıkçıyân, sırkıcıyân (hammal) gibi çalışanlardan oluşmuştur. (Gencer, 2001:297-298).

XIX. yüzyılda tersanede görevli Müslüman ve gayrimüslimler sabah erken saatte işbaşı yapmışlardır. Çalışma saatleri ay ve mevsimlere göre değişiklik göstermiştir. Mart- Ekim aylarında sabah saat 07:30'dan akşam 16:30'a kadar toplam dokuz saat, nisan-eylül ayları arasında ise sabah 07:00'den akşam 17:00'ye kadar toplam on saat çalışmışlardır. Kasım ve şubat aylarında ise sabah 08:00'den akşam 16:00'ya kadar toplam sekiz saat mesai yapmışlardır. Osmanlı Devleti tersanede görevli çalışanların mesai saatlerini uymaları konusunda oldukça disiplinli bir uygulama sergilemiştir. Personel; askerler, memurlar ve ücretli olarak çalışan muvazzaf amelelerden oluşmaktadır. Gayrimüslimlerin çoğu Ermeni olup az kısmı Rum ve çok az da Yahudilerden oluşmuştur. (Batmaz, 2010:22-23).

Teknik açıdan Avrupa'dan teknolojinin XIX. yüzyılda transfer edilmesi yabancı işçi çalıştırılmasını zorunlu kılmıştır. Getirilen teknolojik bir ürünün verimli bir şekilde çalışması için onun çalışma sistemini bilen ustaların da Avrupa'dan Anadolu'ya getirilmesi gerekmiştir. Osmanlı bu nedenle, Tophane-i Âmire'de ve Tersane-i Âmire'de üst düzey bilgi ve beceriye sahip yabancı işçi çalıştırmıştır. (Kırpık, 2004:48). Her ne kadar gayrimüslimler çalışıyor olsalar da devletin işçi istihdamında kendi vatandaşlarını tercih etmesi konusundaki en önemli uygulama devlet işletmelerinde çalıştırdığı işçilerdir. Örneğin, 9 Ocak 1890 tarihli Kanunısanî'ye (1305) göre Marangozhane-i Hümayun'da çalışan işçilerin %92'si Osmanlı vatandaşlarından oluşmuştur. (Kırpık, 2004:47). Bu kayıtlarda 38 işçinin sadece 3'ünün gayrimüslim olduğu onların da ustabaşı ünvanıyla çalıştırıldığı yazılmıştır. (Kırpık, 2004:60). Yine 20 Mayıs 1907 (Kırpık, 2004:74) tarihinde Tersane-i Âmire'de çalışan ve grev amacıyla işini terk eden ve aşağıdaki tabloda isimleri sıralanan 35 işçiden sadece 1'inin gayrimüslim olduğu görülmüştür. (Kırpık, 2004:48). Bu işçiler ücretlerinin düşük olmasından ya da hiç ücret alamamalarından dolayı işlerini terk etmişlerdir. 1908 öncesinde Tersane-i Âmire işçilere düşük ücret ödenmesi veya ücret ödenmemesi nedeniyle grev yapılan yerlerden biri olarak belirtilmiştir. (Kırpık, 2004:97).

1237'den (M.1822) itibaren Tersane Hazinesi hesapları açık vermiştir. Darphane'den yardım alınmadığı veya az alındığı yıllarda Tersane Hazinesi başka yerlere borçlanmıştır. 1248 (M.1833) yılına gelindiğinde hazinenin tüccar ve işçilere olan borcunun toplamı 5 milyon grş'u bulmuştur. 1837 yılında da Tersane Hazinesi, istihdam olunan işçiler ile satın alınan zahirenin ücretini ödeyememiştir. (Cezar, 1986:233).

Tablo 4: Tersane-i Âmire'den Gönüllü Olarak İşlerini Terkeden İşçiler (Kırpık, 2004:96-97).

Sıra	Adı	Memleketi
1	Abdullah b. Şerif	Şirvan
2	Ciyo b.Hüseyin	Gevaş
3	Lefter Zuhuraki	Sinop
4	Abdulkadir Hasan	Hafik Farlı
5	Süleymen b. Şerif	Şirvan
6	Hasan Genco	Şirvan
7	Said b. Cuma	Meksi
8	Reşid b. Kasım Süleymen b. Osman	Şirvan
9	Süleyman b. Osman	-
10	Ali b. Veli	Döğeri
11	Mustafa b. Kerim	Rize
12	İlyas b. Ömer	Cide
13	Mustafa b. Hasan	Cide
14	Ahmet b. Abdullah	İstanbul
15	Hüseyin Mehmetoğlu Mustafa Eyüp	Hoşalay
16	Hüseyin b Ahmet	Amasya
17	Veli b. İsmail	Hafik
18	Mehmet oğlu İsmail	Hafik
19	Mustafa b. Mustafa	Cide
20	Mehmet b. Osman	Şirvan
21	Ahmet b. Said	Muş
22	Abduisa	Şirvan
23	Abdullah İsa	Şirvan
24	Ömer b. Faris	Şirvan Sade
25	Kürd b. Mehmet	Şirvan Sade
26	Ahmet b. Hamza	Van
27	Kasım b. Halil	Şirvan
28	Yusuf b. Hacı	Bitlis

29	Bayram b. Ahmet	Hafik
30	Yusuf b. Mehmet	Şirvan
31	Hüseyin b. Ahmet	Hoşalay
32	Mehmet Niyazi b. Şakir	Ardahan
33	Mehmet Faruk b. Abdullah	İstanbul
34	Mehmet b. Hüseyin	Asarcık
35	Veli b. Ali	İmralı

Yelkenli gemi inşasının en önemli aktörlerinden biri de mühendislerdir. Mühendisler 1825-1838 yılları arasında 135 kuruş maaş alırken 1840 yılından sonra maaşları 200 kuruşa yükseltilmiştir. Gemi inşa mühendisleri milliyetleri itibariyle tamamen Türklerden oluşmamıştır. Bir kısmı gayrimüslim olduğu gibi yabancı uyruklu mühendisler tersanelerde görev almışlardır.

İsimleri tespit edilen Osmanlı uyruklu mühendislerin isimleri şu şekilde verilmiştir. Kalyon inşasında Tersane-i Âmire'de İsmail, Gemlik'te Manol Kalfa ve Osman Efendi, Ereğli'de Ali Hoca; Firkateyn inşasında, Ereğli'de Geyvan-ı Bahri Firkateyni'nde Ahmed Hoca, Amasra'da Seyid Ahmed, Hıfzurrahman Firkateyni'nde Ali Efendi, Misivri'de Molla Hasan, Süzebolu'da Molla İbrahim, Gideros'ta Tarir-i Bahri Firkateyni'nde Ali Hoca, Limni'de Molla Hasan ve İzmit'te Suriye Firkateyni'nde Mahmud Efendi; Korvet inşasında Sinop'ta Ali Molla, Şehr-i Zafer inşasında ve Feyz-i Mabud adlı geminin inşasında İnşaiye Zabitanı Hasan Efendi ile İnşaiye Mühendisi Raif Efendi, Gideros'ta Feyz-i Mabud adlı geminin inşasında Molla Ahmed ve bir başka korvetin inşasında İnşaiye Kolağası Feyzi Efendi-Yüzbaşı Ahmed Efendi, Samsun ve Fatsa'da Dimitri ve Manol, Akçaşehir'de

Ceyran-ı Bahri'nin inşasında Molla Ahmed, İzmit'te Ali, Rodos'ta Anatosni görev almıştır. (Düzcü, 2012:128).

Türkiye'ye gelen ilk ve en önemli Amerikalı mühendis Henry Eckford'dur. Kaldığı süre içinde Osmanlı denizciliği hakkında önemli tespit ve önerilerde bulunmuştur. Daha sonra İstanbul'da bulunan bir diğer mühendis, mimar Amerikalı Rhodes'tir. Önce 1832'de Mahmudiye Kalyonu'nu tamamlamıştır. Ardından Tersane-i Âmire'de 1835'te Nusretiye Kalyonunu, 1835-37'de Nizamiye Firkateyni'ni, 1837-38'de Kavı Zafer Brik'ini, 1837'de Müjderesan ve Sürat koteri ile 1838'de Adliye Kalyonu'nu inşa etmiştir. (Düzcü, 2012:130-131).

Kalyon inşasında sorumlu olan mimarların isimleri ise, Gemlik'te Ananosti Kalfa ve Dağ Mimarı Veli Kalfa, Şalo Kalfa ve Hasan Halife, Osman Kalfa ve Dağ Mimarı Ali Kalfa, Teşrikiye Kalyonu'nu yapan Mimar Dimitri Kalfa ve Dağ Mimarı Çalık Osman, Ereğli'de Necm-i Şevket Kalyonu'nu inşa eden Tersane-i Âmire başmimarı Mehmed Efendi, Galatalı Mimar İbrahim Kalfa ve Dağ Mimarı Genç Halit'tir. (Düzcü, 2012:132).

Firkateyn inşası yapan mimarların isimleri de Osmanlı arşivlerinde bulunarak şu şekilde sıralanmıştır:

Tablo 5: Firkateyn inşasında çalışan mimarlar (Düzcü, 2012:133)

Çalıştıkları Yıl		İsim	Çalıştığı Tersane	Aylık Ücret (Kuruş)	Çalıştığı Gemi
Hicri	Miladi				
1239-40	1824-25	Ahmed Kalfa	Ereğli	75	Geyvan-ı Bâhri
1239-40	1824-25	Kostaki	Ereğli	75	Geyvan-ı Bâhri
1245	1829	Mimar Yahya	Amasra	115	İnayet-i Bâhri
1245	1829	Dağ Mimarı Hüseyin	Amasra	110	İnayet-i Bâhri
1245-46	1829-30	Mimar Kara Vasili	Ereğli	115	Hıfzurrahman
1245-46	1829-30	Dağ Mimarı İsmail	Ereğli	110	Hıfzurrahman
1246	1830	Mimar Nikola	Misivri	120	Sonuçlanmadı
1246	1830	Dağ Mimarı Galatalı Mehmet	Misivri	120	Sonuçlanmadı
1246	1830	Mimar Kara Vasili	Süzebolu	120	Sonuçlanmadı
1246	1830	Dağ Mimarı Vani	Süzebolu	120	Sonuçlanmadı
1246	1830	Mimar Kara Mustafa	Akçaşehir	120	Sonuçlanmadı
1247-50	1831-34	Mimar Yahya Halife	Amasra	115	Mirat-ı Zafer
1247-50	1831-34	Dağ Mimarı Hüseyin Halife	Amasra	110	Mirat-ı Zafer
1244-49	1828-33	Mimar Genç Hasan Halife	Gideros	115	Takrir-i Bâhri
1244-49	1828-33	Dağ Mimarı Bodor Vani	Gideros	115	Takrir-i Bâhri
1247	1831	Mimar Kara Vasili	Limni	120	Sonuçlanmadı
1247	1831	Dağ Mimarı Vani	Limni	120	Sonuçlanmadı
1247-53	1831-37	Mimar Küçük Manol	Samsun	120	Navek-i Bâhri
1247-53	1831-37	Dağ Mimarı Ömer	Samsun	120	Navek-i Bâhri

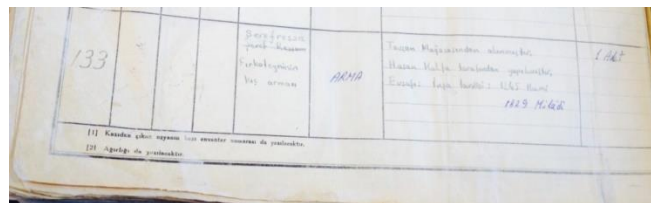
Korvet inşa eden mimarların isimleri de şu şekilde verilmiştir.

Tablo 6: Korvet inşasında çalışan mimarlar (Düzcü, 2012:134).

Çalıştıkları Yıl		İsim	Çalıştığı Tersane	Aylık Ücret (Kuruş)	Çalıştığı Gemi
Hicri	Miladi				
1240-41	1825-26	Tanaş Kalfa	Sinop	115	Şehr-i Zafer
1239-41	1824-26	Manol Kalfa	Samsun	100	Gurre-i Fütuh ve Kerem-i Bâhri
1239-41	1824-26	Said Kalfa	Fatsa	100	Mevkib-i Cihad ve Kal-i Hayr
1239-41	1824-26	Harsumi Kalfa	Fatsa	100	Mevkib-i Cihad ve Kal-i Hayr
1243-45	1827-30	Kara Osman Kalfa	Samsun-Fatsa	115	Kerem-i Bâhri
1243	1827	Mimar Küçük Ahmed Kalfa	Fatsa	115	Hilal-i Zafer
1241-42	1826-27	Said Kalfa	Misivri	100	Ayn-i Necat
1241-42	1826-27	Osman Kalfa	Misivri	70	Ayn-i Necat
1240	1824	Kara Osman Kalfa	Gideros	100	Feyz-i Hüda
1241	1826	Manol Kalfa	Bartın	100	Muin-i Cihad
1241	1826	Mustafa Kalfa	Bartın	70	Muin-i Cihad
1243	1827	Mimar Şişhan Hasan Kalfa	Akçaşehir	115	Ceyran-ı Bâhri
1243	1827	Bekli Ahmed	Gideros	115	Feyz-i Mabud
1245	1829	Tanaş	İznikmid	115	Feyzurrahman

İstanbul Deniz Müzesi'nde sergilenen 133 Envanter numarasıyla kayıtlı Şeref Resan Firkateynine ait gemi kıç armasının, Tavşan Mağazası'ndan alındığı ve oyma ustasının "Hasan Usta" isimli biri olduğu, müzenin 1960 tarihli arşiv kayıtlarında yazılmıştır.

Resim 1: 1960 kayıt tarihli Deniz Müzesi Komutanlığı, Asar-ı Atika 1 No'lu Ana Envanter Defteri¹⁶

¹⁶ Deniz Müzesi Komutanlığı, Asar-ı Atika Ana Envanter Defteri 1, s.37-38

Tersane-i Âmire'de çalışmak üzere farklı bölgelerden getirilen mimar ve mühendislerin yanında nakkaşlık mesleğinde usta kimseler de bulunmaktadır. Bu yabancı ustalar aynı zamanda Türk ustalarının yetişmesinde de öncülük etmiştir. Buna en iyi örnek; aşağıdaki arşiv belgesinde yer alan sözleşme metnidir. Metinde, getirilen yabancı ustanın çalışma koşullarıyla ilgili bilgilerin yanısıra, yerli ustalarla da bilgilerini paylaşması ve öğretmesi istenmiştir.

10 Ağustos 1289 (M. 13 Ekim 1872) tarihinde boya ve nakkaşbaşı olarak Atina'dan getirilen İngiliz vatandaşı Çarlis Darabor ile ilgili bir sözleşme metni şu şekilde düzenlenmiştir.

“Meclis-i Bahriye-yi Şahane ile mösyö Çarlis Darabor nam kimesne beyninde (arasında) işbu 10 Ağustos 1289 tarihinden itibaren bir sene müddetle akd olunan kontoratonun tercümesidir.

Birinci bend-merkum Çarlis Darabor gerek dersaadet ve gerek mahalli sairede kain tersane-i amirelerde ve tersane-i amire umerası tarafından gösterilecek olan mahalli sairede boyacı ve nakkaşbaşılık me'muriyetini icra eylemek ve her nev'i sefain kamaraları ve münşaiat-ı sairenin nakış ve boya ve tezyinat-ı sairesi hizmetinde bizzat kendisi dahi çalışmak üzere istihdamını kabul etmiştir.

İkinci bend-merkum Çarlis Darabor her nevi nakış ve boyanacak olan işlere nezaret edeceği misüllü elvan ve boyaların merkez hüsn-ü layıkıyla terkib olunmaları hakkında lazım gelen talimat-ı mukteziyeyi dahi ita eylemeyi ve tahsil-i zanaat etmek üzere maiyetine tayin kılınmış olan kesane-i merkum kendi maarifet ve zanaatını kamilen talim ve öğrenmeye aksa-i say-u gayret edecektir.

Üçüncü bend-merkum Çarlis Darabor ibraz-ı hüsn-ü sadakat ve istikametle aklı başında ve nizamında hareket ederek tersane-i amirede müstahdem sair İngiliz ustalar hakkında mukarrer olan

evkat-ı muayeneye mutabakatla çalışacaktır ve hidmet-i memuresinde sarf-u say ve ikdam yerle kendi memuriyetine müteallik olan her nevi iş hakkında tersane-i amire umerası tarafından verilecek olan emre? matbaa ve kafe-i umur ve hususatında tersane-i amirede cari olan kavanin ve nizamata izhar hüsn-ü riayet ve itaat edecektir.

Dördüncü bend-merkum Çarlis Darabor işbu kontoratomüddeti zarfında hasta olmadıkça veyahud memur zabıtı tarafından ruhsat-ı ? tahsil etmedikçe hidmet-i memuresinden asla ve hiçbir vakit tatil etmeyecektir.

Beşinci bend- evkat-ı mütadede (normal zamanlarda) merkum Çarlis Daraborun Pazar günleri çalışması matlub olunmayacak ise de icabı takdirinde merkumun zabıtı tarafından emir buyrulduğu halde gerek yevm-i mezburde ve gerek lüzumu zuhrunda gece vakti dahi çalışacaktır.

Altıncı bend-merkum Çarlis Darabor kendi hidmet-i memuresini hüsn-ü sadakatla icra eylediği takdirde nezaret-i bahriye canibinden işbu kontorato tarihinden itibaren mah-i mah (aydan aya)kendisine on üçer İngiliz lirası maaş verilecek olub pazar veyahud fazla çalışmış olduğu kafe-i evkat (bütün vakitler) için dahi yevmül.. hesabıyla başkaca kendisine ita olunacaktır.

Yedinci bend-merkum Çarlis Darabor işbu kontorato müddeti zarfında hidemat-ı memuresini ...olarak icra etmekten imtina veyahud ihmal eyledikde veyahud sui hareket ve adaba mugayyir ... bulunmasıyla kendi memur zabıtlarının adem-i hüsn-ü zatını davet eylemesi vukuunda meclis-i bahriye derakıb-ı merkumu hidmetinden tard yerle ruhsat vermeye salahiyet-i kamilesi derkar bulunacak olub merkum bu vecihle tard olunmasında müddet-i mezbure değin kezran? Etmiş olan maaşından fazla olarak gerek işbu kontorato müddetinden baki kalmış

olan müddetten dolayı ve gerek sair güne hiçbir şey matlub eylemeye istihkakı olmayacaktır.

İngiltere devleti tebaasından olub tersane-i amirede nakkaşbaşılık hizmetinde istihdam olunmak üzere geçenlerde Atina'dan celb olunmuş olan mösyö Çarlis Darabor yetmiş dokuz senesi rumi ağustosunun onuncu gününden itibaren şehriye on üç İngiliz lirası maaşla bir sene müddet hizmet etmek üzere kendisiyle bahriye meclisinde mukavele olunmuş olduğundan muvaffikemir ve irade-i aliyye-i hazret-i .. buyurulur ise şerait-i lazım ve mukavele-i icabiyenin derciyle yerinden ihata olunan kontorato senedinin kaydı ve maaş-ı mezkur tarih-i merkumdan itibaren mah-i mah itası hususunun bahriye meclis ve yoklamasına havalesi lazım geleceği meclis-i bahriyeden ba müzekkere inha olunarak nakkaş-ı merkumun yerinden ... olunan kontorato senedinin amele yoklamasına aynıyla kayd olunmuş olunmakla ol vecihle bil mukayyid battalı .. vazi olunmuşdur.”¹⁷

Resim 2: İngiliz vatandaşı Çarlis Darabor ile yapılan mukavele sözleşmesi¹⁸

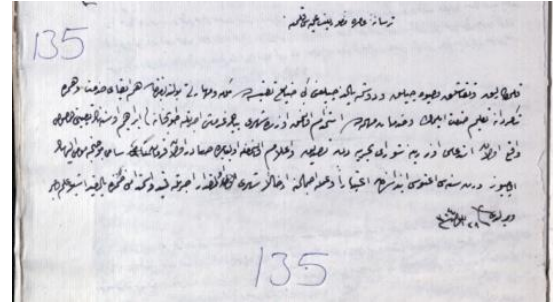

¹⁷ Okuyan, Yüksel ÇİÇEKDAL, *Uzman Sanat Tarihi*

¹⁸ Deniz Müzesi Arşivi, Muhasebe, 24 Ekim 1863, Dosya No: 498, Sahife No: 154

Ayrıca, 28 Eylül 1304 (1886-1887) yılına ait bir Tersane-i Amire muhasebe kayıtlarındaki bir diğer arşiv belgesinde; Sanayi-i Nefise'de çalışan ve kalemkârlık, nakkaşlık, sıvacılık ile döşeme yaldızcılığı konusunda üstün meziyetleri bulunan Tophaneli İbrahim Usta'nın tersanede hem hizmet etmesi hem de kişi eğitmesi amacıyla tayini için yazılmıştır. Belgede, tersane için devletin bir başka kurumundan nakkaş ustası görevlendirildiğinin bahsedildiği görülmektedir.¹⁹

Resim 3: Kalemkârlık, nakkaşlık, sıvacılık ve döşeme yaldızcılığı mesleğinde meleke ve mahareti bulunan Tophaneli İbrahim Usta'nın 1000 kuruş ücretle amele icmaline dâhil edilmesi hususundaki arşiv belgesi²⁰

Arşiv belgelerinin yanında yabancı denizcilik müzelerinde sergilenen eserler üzerinde de Osmanlı izlerine rastlamak mümkündür. Venedik Museo Storico Navale'de bulunan ve İstanbul'da yapılmış olan bir kayığa ait aynalıkta, kayığın ustası adını “Hadzi Memed” olarak kazımış ve yapım tarihini de 1909 olarak belirtmiştir.

Resim 4: Venedik Arsenali Müzesi kayık aynalığı²¹

¹⁹ Deniz Müzesi Arşivi, Muhasebe, 10 Teşrinievvel 1863, Dosya No: 895, Sahife No: 135

²⁰ Okuyan, Yüksel ÇİÇEKDAL, *Uzman Sanat Tarihi*

²¹ Fotoğraf: Garo KÜRKMAN (Venedik Denizcilik Müzesi), (Museo Storico Navale, Venice)

Sonuç

Osmanlı Tersane-i Âmire’de çok farklı meslek gruplarından oldukça fazla sayıda usta ve işçiyi çalıştırmıştır. Önemli meslekler arasında kalafatçı, neccâr sayılabilir. Dönemler ve inşa durumuna göre bu sayının farklılık gösterdiği görülmektedir. Tersanede çalışan kişilerin XVI. yüzyılda genellikle müslümanlardan oluştuğu ancak son dönemlerine doğru gayrimüslim ağırlıkta olmaya başladığı söylenebilir. Esirler ve maaşlı aylık çalışan personelin yanında günlük amelelerin tersanede çalıştıkları görülmüştür. Maaşların kişinin ustalığına veya mühendis ile mimar olmasına göre değiştiği, müslüman ve gayrimüslim ustaların maaşlarında herhangi bir fark olmadığı ifade edilebilir. Maaşların azlığından dolayı da bazı zamanlar tersanede grevlerin yapıldığı da anlaşılmıştır. Saltanat kayıkları için boya ve nakkaşlık mesleğinde hünerli zanaatkârların arandığı bu amaçla Atina’da çalışan Çarlis Darabor adındaki bir İngiliz vatandaşıyla sözleşme imzalandığı Deniz Müzesi arşivlerinde rastlanmıştır. Buna göre kendisine aylık olarak onüçer İngiliz lirası maaş ödeneceği belirtilmiştir. Bir başka arşiv belgesinde ise yine nakkaşlıkta usta olan Tophaneli İbrahim Usta’ya bin kuruş ücret ödenmiştir. İstanbul’da bulunan sefirlerin saltanat kayıklarından etkilenerek ülkelerine dönerken kendilerine de benzer kayıklardan yaptırdıkları bilinmektedir. Bugün Venedik Denizcilik Müzesi’nde sergilenen İstanbul yapımı bir kayık ve 1909 yapımı üzerinde “*Hadzi Memed*” yazılı bir kayık aynalığı bulunmaktadır. Kayıktaki ağaç oymalar ve kalemlerinin Türk süsleme geleneği taşıdığı anlaşılmalı birlikte aynalık üzerinde müslüman bir ustanın isminin yazması da önemli bir detaydır.

Kaynakça

BATMAZ Şakir, (2010), *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Bahriyesi*, İstanbul

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, (1993), *Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:12, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi I, 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968 / 1558-1560), Özet-Transkripsiyon, Belge No:284, Ankara*

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, (1196), *Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:33, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi IV, 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572), Özet-Transkripsiyon İndeks II, Belge No:1043, Ankara*

BEHAR Cem, (1996), *Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 2, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara*

BOSTAN İdris, (2003), *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire, Ankara*

BOSTAN İdris, (2006), *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği, İstanbul, 2006*

CEZAR Yavuz, (1986), *Osmanlı Maliyesi’nde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih), İstanbul*

ÇAKIR İbrahim Etem, (2006), “10 Numaralı Mühimme Defteri’nin (s.179-356) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum*

DÜZCÜ Levent, (2012), “Yelkenli'den Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1825-1855)”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara

FAROQHİ Suraiya, (2010a), “Venedik, Akdeniz ve Osmanlı İmparatorluğu”, Osmanlı Döneminde Venedik ve İstanbul, Sakıp Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi, 18 Kasım 2009-28 Şubat 2010, İstanbul, s.38-45

FAROQHİ Suraiya,(Çev. Ayşe Berktaş), (2010b), Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya, İstanbul

FAROQHİ Suraiya,(Çev. Zülal Kılıç), (2011), Osmanlı Zanaatkârları, İstanbul

GENCER Ali İhsan, (2001), Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867), Ankara

İŞİK Hüseyin, (1995), Yabancı Gözüyle Türkler ve Türk Ordusu, Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara

KAÇAR Mustafa, (2007-2008), “Tersâne Hendesehânesi'nden Bahriye Mektebi'ne Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn”, Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt IX, S.1-2, s.51-77

KIRPIK Cevdet, (2004), “Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta

ÖZBARAN Salih, (1979), “Galata Tersanesinde Gemi Yapımcıları, 1529-1530”, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 8-9, s.97-102

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, (1988), Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. Dizi, Sa.16b, Ankara